

cası Ebû İsâ el-Verrâk'a ait bulunduğu belirtilmektedir (Abdurrahman Bedevî, *Mün Târîhi'l-İlhâd fi'l-İslâm*, s. 27-28). Beşşâr b. Bürd'un ve yine Ebû'l-Atâhiye'nin ne kadar materyalist oldukları da tartışmalıdır. Eski İran kültüründen geçen ve heteredoks diye nitelendirilen bazı unsurları materyalizm olarak anlamamak gerekir. Ayrıca yaratılışın mahiyeti ve âlemin, dolayısıyla maddenin başlangıcıyla ilgili teorik tartışmaları da materyalizmin dışında tutmak lâzımdır.

Batı dünyasıyla yoğun bir ilişki içine giren Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyıl materyalistlerinin büyük tesirleri olmuş, eserleri tercüme edilerek belli başlı eğitim kurumlarında okutulmuştur. *Viktor Hügo* (İstanbul 1302), *Beşer* (İstanbul 1303), *Volter* (İstanbul 1304) ve *İntikad* (İstanbul 1304) gibi eserleri ve çeşitli makaleleriyle Beşir Fuad, muhtelif çevirileri ve *Felsefe Mecmuası*'ndaki yazılarıyla Bahâ Tefvîk, *Târîh-i İstikbâl* adlı eseri (I-III, İstanbul 1331-1332) başta olmak üzere çeşitli tercüme ve telifleriyle Celâl Nuri (İleri), *İctihad* dergisindeki fizyoloji ve biyoloji muhtevalı materyalist yazılarıyla Abdullah Cevdet, *Târîh-i Kadîm* (İstanbul 1321) adlı şiiriyle Tefvîk Fikret gibi düşünce adamları, Büchner ve Haeckel başta olmak üzere bazı materyalist ve pozitivist yazarların görüşlerini Osmanlı Devleti'ne taşıyan kişiler olmuştur. Bunlar, İslâm dünyasının, içinde bulunduğu sıkıntıları aşması için materyalist felsefeyle özdeş gördükleri bilime sarılmasının gerekliliğinden bahsetmişlerdir.

Materyalistlere karşı çıkmış olduğu *Ulûm* gazetesinde yer alan yazılarıyla Ali Suâvi, *Ben Neyim: Hikmet-i Maddiyeye Müdafaa* isimli eseriyle (İstanbul 1308) Ahmed Midhat, *Maddiyûn Mezhebinin İzmihlâli* adlı eseriyle (İstanbul 1928) İsmail Fenni (Ertuğrul), *İbtâl-i Mezheb-i Maddiyûn* isimli eseriyle (İzmir 1312) İsmail Ferid, *Red ve İsbat* adlı eseriyle (İstanbul 1330) Mustafa Efendi (Harputîzâde), *Huzûr-ı Akl ü Fende Maddiyûn Meslek-i Dalâleti* (İstanbul 1332) ve *Allah'ı İnkâr Mümkün müdür* (İstanbul 1327) isimli eserleriyle Ahmed Hilmi (Şehbenderzâde), *Hakikat-i Mezheb-i Neyçeri* adlı eseriyle (Dekken 1298/1881) Cemâleddin-i Efgânî materyalizme karşı çıkmış ve dine yönelik eleştirileri cevaplandırmaya çalışmışlardır. Doğrudan reddiye yazan bu düşünürle-

rin dışında Said Halim Paşa, Ömer Ferit (Kam), Mehmet Ali Ayni, İsmail Hakkı (İzmirli), Mehmet Şemsettin (Günaltay), Ahmed Naim, Mehmed Âkif (Ersoy), Muhammed Hamdi (Yazır) ve Mustafa Şekip de (Tunc) materyalist düşünceyle mücadele etmişlerdir.

XIX ve XX. yüzyıllarda Batılı materyalist etkilerle İslâm dünyasında yeşermeye çalışan maddeci düşünce çağdaş fizik, kimya ve biyolojideki gelişmelerle birlikte kabuğuna çekilmek zorunda kalmıştır. Din karşıtı olarak yaşatılmaya çalışılan ve müslümanların geleneğine, kültürüne, örf ve âdetlerine karşı yargılayıcı, uyarlamacı ve indirgemeci bazı maddeci düşünceler de ideolojik saplantıların ötesine gitmemektedir (ayrıca bk. ALLAH; İLHÂD; İMAN; MADDE; RUH).

BİBLİYOGRAFYA :

Aristoteles [Aristo], *Metafizik* (trc. Ahmet Arslan), İzmir 1985, I, 70-78; *Mâtürîdî, Kitâbü't-Tevhid Tercümesi* (trc. Bekir Topaloğlu), Ankara 2002, s. 178-190; Ebû'l-Hüseyn el-Malatî, *et-Tenbîh ve'r-red* (nşr. S. Dederling), İstanbul 1936, tür.yer.; İhvân-ı Safâ, *er-Resâ'il*, Beyrut 1377/1957, III, 455-456; Osman b. Abdullah el-İrâkî, *el-Fıraku'l-müfterika beyne ehli'z-zeyğ ve'z-zendeke* (nşr. Yaşar Kutluay), Ankara 1961, s. 86; Şehristânî, *el-Milel* (Kilânî), II, 3-5, 235; Nâmîk Kemal, *Renan Müdafaa-nâmesi*, İstanbul 1326/1908; İsmail Ferid, *İbtâl-i Mezheb-i Maddiyûn*, İzmir 1312; Cemâleddin Efgânî, *Risâle fi İbtâlî mezhebi'd-dehriyyin* (trc. Muhammed Abduh), Mısır 1894; Harputîzâde Mustafa Efendi, *Red ve İsbat*, İstanbul 1330; Ahmed Hilmi, *Huzûr-ı Akl ve Fende Maddiyûn Meslek-i Dalâleti*, İstanbul 1322; a.mlf., *Allah'ı İnkâr Mümkün müdür* (s.nşr. Necip Taylan – Eyüp Onart), İstanbul 1977; İsmail Fenni [Ertuğrul], *Kitâbü'l-İzâle-i Şükûk*, İstanbul 1928; a.mlf., *Materyalizmin İftâsı ve İslâm: Maddiyûn Mezhebinin İzmihlâli* (s.nşr. Abdulhalim Kılıçsoy), İstanbul 1996, I-II; S. Freud, *The Future of an Illusion*, London 1934, s. 39-77; Ahmed Emin, *Đuħa'l-İslâm*, Beyrut 1954, III, 121, 291-292; K. R. Popper, "Philosophy of Science: A Personal Report", *British Philosophy in Mid-Century*, London 1957, s. 159-160; J. A. Passmore, *A Hundred Years of Philosophy*, London 1966, s. 40; F. R. Tennant, *Philosophical Theology*, London 1968, II; a.mlf., "Materialism", *ERE*, VIII, 488-492; G. Cogniot, *İlkçağ Materyalizmi: Yunan-Roma* (trc. Sevim Belli), Ankara 1968; Semire Muhtâr el-Leysi, *ez-Zendeke ve's-Şu'ûbiyye*, Kahire 1968; Bekir Topaloğlu, *Allah'ın Varlığı: İsbat-i Vacip*, Ankara 1971, s. 153-158; R. Tucker, *Philosophy and Myth in Karl Marx*, London 1971, s. 22; K. Marx – F. Engels, *Din Üzerine* (trc. Kaya Güvenç), Ankara 1976, s. 51-61; a.mlf.ler – V. İ. Lenin, *Marksist Felsefe Yazıları* (trc. Mesut Osman), İstanbul 1976, s. 120-148; P. Janet – G. Seailles, *Metalib ve Mezahib* (trc. Elmalılı Hamdi Yazır), İstanbul 1978; Abdurrahman Bedevî, *Mün Târîhi'l-İlhâd fi'l-İslâm*, Beyrut 1980, s. 27-28, 34, 40, 67, 146, 163; a.mlf., *Mevsû'atü'l-felsefe*, Beyrut 1984, II, 407-408;

Hilmi Ziya Ülken, *Tarihî Maddeciliğe Reddiye*, İstanbul 1981, s. 61-79; F. A. Lange, *Materyalizmin Tarihî ve Günümüzdeki Anlamının Eleştirisi* (trc. Ahmet Arslan), İzmir 1982, s. 1-19, 30-55; D. Kellner, *Herbert Marcuse and the Crisis of Marxism*, MacMillan 1984, s. 8-9; Hüseyin Atvân, *ez-Zendeke ve's-Şu'ûbiyye fi'l-'aşri'l-'Abbâsî*, Beyrut 1984; Murtaza Korlaelçi, *Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi*, İstanbul 1986; J. J. C. Smart, "Materialism", *Essays Metaphysical and Moral* (ed. J. J. C. Smart), Oxford 1987, s. 203, 240; Mehmet Akgün, *Materyalizmin Türkiye'ye Girişi ve İlk Etkileri*, Ankara 1988, s. 11-57, 235-460; J. C. A. Gaskin, *Varieties of Unbelief*, London 1989, s. 17-26; A. Weber, *Felsefe Tarihi* (trc. H. Vehbi Eralp), İstanbul 1991, s. 34-38, 390; D. M. Armstrong, *A Materialist Theory of the Mind*, London 1993, s. 5-14, 37; G. Politzer, *Felsefenin Temel İlkeleri* (trc. Enver Aytekin), İstanbul 1993, s. 119-183; Neşet Toklu, *Türkiye'de Anti-Materyalist Felsefe*, İstanbul 1996; S. Hayri Bolay, *Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü*, Ankara 1996, s. 247-262; a.mlf., *Türkiye'de Ruhçu ve Maddeci Görüşün Mücadelesi*, Ankara, ts. (Akçağ Yayınları), s. 32-74; Âtîf Şükrî Ebû Avz, *ez-Zendeke ve'z-zendika*, Amman, ts. (Dârü'l-fikr), s. 65-77; A. Giddens, *Tarihsel Materyalizmin Çağdaş Eleştirisi* (trc. Ümit Tatlıcan), İstanbul 2000, s. 1-26; Aydın Topaloğlu, *Teizm ya da Ateizm-Tanrıtınunazlığın Felsefi Boyutları*, İstanbul 2001; a.mlf., *Ateizm ve Eleştirisi*, Ankara 2002, s. 13, 157-181; Ahmet Yaşar Ocak, "Türk Heteredoks Tarihinde 'Zındık', 'Haricî', 'Rafizî', 'Mülhid' ve 'Ehl-i Bid'at' Terimlerine Dair Bazı Düşünceler", *TED*, sy. 12 (1982), s. 507-520; C. Keith, "Materialism", *The Encyclopedia of Philosophy* (ed. P. Edwards), New York 1972, V, 179-187.

AYDIN TOPALOĞLU

MATKOVSKI, Aleksandar (1922-1992)

Makedon asıllı şarkiyatçı.

30 Mayıs 1922'de Kruşevo'da (Makedonya) doğdu. İlk öğrenimini Gostivar ve Üsküp'te tamamladı. 1941 yılında Yugoslavya Komünist Partisi'ne üye oldu. 1942'de Bulgar güçleri tarafından tutuklanıp on yıl hapse mahkûm edildi. Üsküp'teki hapishanede İngilizce, Rusça ve Fransızca öğrendi. 29 Ağustos 1944'te hapisten çıkınca arkadaşlarıyla beraber işgalci faşist güçlere karşı mücadele etti. II. Dünya Savaşı sırasında öğrenim imkânı bulamayan Matkovski 1947'de Üsküp Öğretmen Okulu'ndan mezun oldu. Aynı yıl girdiği Belgrad Yüksek Pedagoji Okulu'nu 1949'da ve Üsküp Üniversitesi Felsefe Fakültesi Tarih Bölümü'nü 1951'de bitirdi. 1957 yılına kadar Üsküp'teki lisede tarih öğretmenliği yaptı. Aynı yıl Zagreb Üniversitesi'nde doktorasını vererek Makedonya'da tarih bölümünde doktor unvanı alan ilk kişi oldu. Ayrıca 1957'de girdiği Belgrad

Üniversitesi Filoloji Fakültesi Şarkiyat Bölümü'nden 1961'de mezun oldu. Arapça, Farsça ve Türkçe'yi daha iyi öğrenmek için üç yıl Kahire, Bağdat ve İstanbul'da bulundu. Makedonya'ya döndüğünde Üsküp'teki Makedonya Millî Tarih Enstitüsü'nde ilmî çalışmalarına devam etti. Kalemeye aldığı araştırmaları dolayısıyla çeşitli ödüller aldı. 1986'da Makedonya İlimler Akademisi'ne (MANU) misafir üye, 1987'de emekliye ayrıldıktan sonra 1991'de dâimî üye seçildi. 14 Nisan 1992 tarihinde Üsküp'te öldü.

Makedonca, Sırpça, Hırvatça, Fransızca, İngilizce, Rusça, Bulgarca, Arapça, Farsça ve Türkçe bilen Matkovski'nin ilmî çalışmalarının büyük bir kısmı Osmanlı dönemi Makedonya tarihiyle ilgilidir. Bu konuda Fettah Efendi ve Kemal Aruçi gibi Makedonyalı ilim adamlarından faydalandığı bilinmektedir. Her ikisi de onun teşvikiyle Üsküp'teki Makedonya Millî Tarih Enstitüsü'nde çalışmış ve özellikle Kemal Aruçi ile ortak makaleler yazmışlardır (Muhammed Aruçi, *Kemal Efendi Aruçi-Şiirlerim*, s. 54-56). Birçok milletlerarası sempozyumda Osmanlı dönemi Balkanlar ve Makedonya tarihi üzerine sunduğu tebliğler ve çeşitli dergilerde, yıllıklarda yayımladığı makalelerinin sayısı 200'ü aşkındır (Aleksandar Trajanovski v.dğr., s. 199-205; Muhammed Aruçi, *Kemal Efendi Aruçi-Şiirlerim*, s. 54-56; Stojanovski, XXVI/1 [1982], s. 7-26).

Eserleri. 1. *Gjurčin Kokaleski 1775-1863, Prilog kon Prašanjeto za Sozdanvanje na Selska, Stočarsko-Trgovska Buržoazija vo Makedonija* (Gyurçin Kokaleski 1775-1863, Makedonya'da köy ve hayvancılık ticaret burjuvazisine bir bakış). Doktora tezidir (Skopje 1959). 2. *Turski Izvori za Ajdutstvoto i Aramistvoto vo Makedonija 1620-1650* (1620-1650 yılları arasında Makedonya'daki eşkıyalık ve harâmiliğe ait Türk kaynakları; Skopje 1961). Eserin II. cildi 1650-1700 (Skopje 1961), III. cildi 1700-1725 (Skopje 1973), IV. cildi 1725-1775 (Skopje 1979) ve V. cildi 1775-1810 (Skopje 1980) yıllarına aittir. 3. *Dietot-Krvninata vo Makedonija i na Balkanskiot Poluoostrov za Vreme na Turskoto Vladeenje* (Osmanlı döneminde Makedonya ve Balkan yarımadasında diyet; Skopje 1973). 4. *Kreposništvo vo Makedonija vo Vreme na Turskoto Vladeenje* (Osmanlı döneminde Makedonya'da inşaatçılık; Skopje 1978). 5. *Otporot vo Makedonija vo Vremeto na Turskoto Vladeenje* (Osmanlı dönemin-

de Makedonya'daki direniş; I-IV, Skopje 1983). 6. *Kanuni i Fermani za Makedonija* (Makedonya ile ilgili kanun ve fermanlar; Skopje 1990). 7. *Makedonija vo Delata na Stranskite Patopisci* (Yabancı seyahatlerin eserlerinde Makedonya; I-IV, Skopje 1991). 8. *Balkanot vo Delata na Stranskite Patopisci vo Vremeto na Turskoto Vladeenje (janičari, haremi, robovi) 1402-1657* (1402-1657 yılları arasında Osmanlı döneminde yabancı seyahatlerin eserlerinde Balkanlar-yeniçeriler, harem ve köleler; Skopje 1992; eserleri hakkında geniş bilgi için ayrıca bk. Trajanovski v.dğr., s. 199-205; Stojanovski, XXVI/1 [1982], s. 7-26).

BİBLİYOGRAFYA :

Mustafa Ćeman, *Bibliografija Boşnjačke Književnosti*, Zagreb 1994, s. 585; A. Trajanovski v.dğr., *50 Godini-Institut za Nacionalna Istorija 1948-1998*, Skopje 1998, s. 199-205; Muhammed Aruçi, *Kemal Efendi Aruçi-Şiirlerim*, Üsküp 1999, s. 54-56; a.mlf., "Kemal Aruçi", *Dia*, XXV, 225-226; A. Stojanovski, "D-R Aleksandar Matkovski (Po Povod Šeeset Godini od Ragjanjeto)", *Glasnik na Institutot za Nacionalna Istorija*, XXVI/1, Skopje 1982, s. 7-26; "Aleksandar Matkovski", *Bilten-Makedonska Akademija na Naukite i Umestnostite*, XVIII/1, Skopje 1991, s. 14; M. Pandevski, "Akademik Aleksandar Matkovski (1922-1992)", a.e., XIX/1 (1992), s. 24.

MUHAMMED ARUÇI

ALEKSANDAR STOJANOVSKI

MATLA'

(مطلع)

Gazel ve kasidenin kafiyeli ilk beyti
(bk. BEYİT; GAZEL; KASİDE).

MATLA-I SA'DEYN

(مطلع سعدین)

Abdürrezzâk es-Semerkindî'nin
(ö. 887/1482)
Farsça tarih kitabı.

Tam adı *Maṭla'ı Sa'deyn ve Mecma'ı Bahreyn* olan eser, İran İlhanlı Hükümdarı Ebû Said Bahadır Han'ın doğumundan (704/1305) Timurlular'dan Ebû Said Mirza Han'ın ölüm yılının (873/1469) biraz sonrasına kadar geçen olayları anlatır. Kitabın telif tarihi olarak 1470 ve 1475 yılları gösterilirse de bunlardan ikincisinin doğru olması gerekir. İki defterden (cilt) meydana gelen eserin ilk defteri 1305 yılından başlayıp Timur'un ölüm yılı olan 807 (1405) tarihine kadar gelmekte, ikinci defter 807-874 (1405-1470) yılları arasındaki olayları ihtiva etmektedir. Mü-

ellif her iki ciltte de mukaddime yazmıştır. *Maṭla'ı Sa'deyn* özellikle 830-874 (1427-1470) yılları için önemli asıl kaynaklardan biridir. Bu kısım birçoğu müellifin şahsî müşahedelerine dayanan vak'aları içine almaktadır. Bilhassa Hindistan'ın o zamanki durumu ve oradaki Türkler'in tarihi bakımından önem taşımaktadır. 830 (1427) yılından önceki bahisler Seyfî-i Herevî'nin *Târîh-nâme-i Herât*'i, Şerefeddin Ali Yezdî'nin *Zafernâme*'si, Hâfız-ı Ebrû'nun *Zübdetü't-tevârih* ve Zeyl-i Câmî'u't-tevârih'i ile Muhammed Yezdî'nin *Mevâhibü ilâhiyye*'sinin özetinden ibarettir.

Çok rağbet görmüş olan *Maṭla'ı Sa'deyn*'in birçok yazma nüshası bulunmaktadır. Müellifin 845-847 (1441-1443) yıllarında Şâhruh'un elçisi sıfatıyla Hindistan'ın çeşitli yerlerinde bulunduğu sırada topladığı ve eserine koyduğu tarihî malzemeyi ihtiva eden kısım, Yurinbayef tarafından *Abdürrezzâk es-Semerkindî'nin Hindistan Sefernâmesi* adıyla Özbekçe'ye tercüme edilerek 1960'ta Taşkent'te basılmıştır. Aynı şahsın ikinci defterin birinci cüzünün lugatçe ilâvesiyle Özbekçe'ye çevirisi de 1969'da Taşkent'te yayımlanmıştır. Eserin Gürcistan'la ilgili kısmını Katsitadze, *Abdürrezzâk-ı Semerkandî ve Gürcistan-Maṭla'u's-sa'deyn mecma'u'l-bahreyn* adıyla Gürcüce'ye tercüme etmiş, bu tercüme, Rusça bir özetle birlikte 1968'de Tiflis'te "Gürcü Bilimler Akademisi Dergisi"nin 2. sayısında neşredilmiştir. Eserin Koca Râgıb Paşa tarafından yapılmış eksik bir çevirisi de vardır (*İA*, IX, 597). Ayrıca Muhammed Şefî tarafından üç bölüm halinde Pencap'ta *Oriental College Magazine*'de yayımlandıktan sonra (Mayıs, Ağustos, Kasım 1933) Abdülhüseyn Nevâî eseri yeniden neşretmiştir (Tahran 1353 hş.). *Maṭla'ı Sa'deyn*'in bazı bölümleri Batı dillerine de çevrilmiştir (Storey, I/1, s. 296-297).

BİBLİYOGRAFYA :

Abdürrezzâk es-Semerkindî, *Maṭla'ı Sa'deyn* (nşr. Abdülhüseyn Nevâî), Tahran 1353 hş., ayrıca bk. neşredenin girişi; Rieu, *Catalogue of the Persian Manuscripts*, I, 181-183; Browne, *LHP*, III, 429-430; Storey, *Persian Literature*, I/1, s. 293-298; Safâ, *Edebiyyât*, IV, 513-514; Zeki Velidî Togan, *Tarihî Usûl*, İstanbul 1981, s. 200-201; F. Tauer, "Timurlular Devrinde Tarihçilik" (trc. Ahmet Ateş), *TTK Belleten*, XXIX (1965), s. 61-62; Abdülkadir Karahan, "Râgıb Paşa", *İA*, IX, 597; W. Barthold - Mohamad Shafi, "Abd al-Razzâk al-Samerkindî", *EP* (Ing.), I, 90-91.

ORHAN BİLGİN